

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 2, May 2023

www.historystudies.net

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLKÖĞRETİM ALANINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ "USUL-İ CEDİD" KAVRAMI ÜZERİNDEN ANLAMAK (1839-1913)

*Understanding the Transformation in the Field of Primary Education in the Last
Period Ottoman Empire through the Concept of "New Method" (1839-1913)*

Dr. Öğr. Üyesi Erol Çiydem

Kastamonu Üniversitesi

eciudem@kastamonu.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 28.08.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 29.04.2023
DOI Number : 10.9737/hist.2023.1137

Atıf – Citation:

Erol Çiydem, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretim Alanındaki Dönüşümü Usul-i Cedid Kavramı Üzerinden Anlamak (1839-1913)", *History Studies*, 15/2, Mayıs 2023, s. 383-400.

**SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLKÖĞRETİM
ALANINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ USUL-İ CEDİD KAVRAMI ÜZERİNDEN
ANLAMAK (1839-1913)***

**Understanding the Transformation in the Field of Primary Education in the Last Period
Ottoman Empire through the Concept of “New Method” (1839-1913)**

Erol Çiydem

Öz

Bu çalışmanın amacı, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim sisteminin ilk kademesindeki dönüşümü usul-i cedid kavramı üzerinden açıklayabilmektir. Bu anlamda usul-i cedid kavramı çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Araştırma sonucunda ise Tanzimat Dönemi'nden (1839-1876) itibaren Osmanlı eğitimcilerinin gündeminde olan usul-i cedid kavramının öğretim yöntemlerindeki değişiklikten daha kapsamlı bir anlam taşıdığı anlaşılmıştır. Öğretim yöntemlerindeki değişimin tek başına bir anlam ifade etmediği ve dolayısıyla öğretim yöntemlerindeki değişikliğe yönelik politikaların eğitim alanındaki farklı alanlarda da dönüşüme yol açtığı fark edilmiştir. Bu bağlamda usul-i cedid kavramının, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda ilkokullardaki fiziksel yapının dönüşümünü, müfredattaki değişimi, ilk kademe görev yapan öğretmenlerin niteliklerinin artırılmasını, disiplin alanındaki değişimi nitelediği sonucuna varılmıştır. Bu anlamda usul-i cedid kavramının anlamını bilmek son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimin ilk kademesindeki yenileşme çabalarını ve bu çabaların amacını anlamak açısından önemlidir. Çalışmadaki başlıca verileri; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden elde edilen belgeler, Osmanlı eğitim sisteminde ilk kademe için çıkarılan talimatnameler, nizamnameler, ilkokul müfredat programları, hatıratlar ve dönemin basınında konuyla ilgili yer alan haber ve makaleler oluşturmaktadır. Çalışmada tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Eğitim, Usul-i Cedid

Abstract

This study aims to explain the transformation in the first stage of the education system in the late Ottoman Empire through the concept of "new method". In this sense, the concept of new method is at the center of the study. As a result of the research, it has been understood that the concept of "new method", which has been on the agenda of Ottoman educators since the Tanzimat Period (1839-1876), has a more comprehensive meaning than the change in teaching methods. It has been realized that the change in teaching methods does not make sense on its own, and therefore, the policies for the change in teaching methods lead to a transformation in different fields in the field of education. In this context, it has been concluded that the concept of new method characterizes the transformation of the physical structure in primary schools, the change in the curriculum, the improvement of the qualifications of the teachers working at the first level, and the change in the field of discipline in the late Ottoman Empire. In this sense, knowing the meaning of the concept of new method is important in terms of understanding the reform efforts in the first stage of education in the late Ottoman Empire and the purpose of these efforts. The main data in the study; The documents obtained from the Presidency Ottoman Archives, the directives issued for the first level in the Ottoman education system, regulations, primary school curriculum, memoirs and news and articles on the subject in the press of the period. Historical research method was used in the study.

Keywords: Ottoman Empire, Education, New method

* Bu çalışma 13-18 Temmuz 2021 tarihleri arasında Ankara'da Türk Eğitim-Sen tarafından düzenlenen II. Maarif Kongresi'nde "Tanzimat Dönemi Eğitim Alanındaki Dönüşümün Kavramsal İfadesi Olarak Usul-i Cedid" başlığı altında sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık son iki yüz yılı, imparatorluğun çöküşünü önleme çabaları ile geçmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında çağın gerisinde kalmış bir imparatorluğun çehresini değiştirmek amacıyla başlatılan askeri alandaki ıslahat daha sonraki dönemlerde iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlara doğru genişletilmiştir. Özellikle de 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunu ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dönemin (Tanzimat dönemi) kapıları açılmıştır.

Tanzimat Dönemi ile Osmanlı eğitim sisteminde kurumsallaşma ve okullaşma konusunda önemli adımlar atılmıştır. Osmanlı geleneksel¹ eğitim sisteminin vazgeçilmez bir parçası olan sıbyan mektepleri bu dönemde modern² okullara dönüştürülmek istenmiştir. Eğitimin ilk kademesini oluşturan bu okullarda Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'in okunuşu öğretilmiş ve ahlaki eğitim üzerine odaklanılmıştır. Tanzimat bürokrasisi eğitim sistemindeki diğer kademelerde modern okullar açma yoluna gitmişken geleneksel eğitim sisteminin parçası olan sıbyan mekteplerini modern okullara dönüştürmeyi hedeflemiştir. Ancak bu hedefe ulaşmak için bürokratların ilk başlarda izledikleri yöntem olumlu sonuç vermeyince 1860'lardan itibaren yöntem değişikliğine gitmişlerdir. Tam bu noktada usul-i cedid kavramı sadece öğretim yöntemlerindeki değişimden ziyade eğitimin ilk kademesini oluşturan okullarda daha kapsamlı dönüşümü nitelemek için kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle usul-i cedid kavramı literatürde ifade edildiği gibi öğretim yöntemlerindeki değişimi nitelese de bu kavramın 1860'lardan sonraki kullanımlarda anlamı çok daha geniştir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, eğitimin diğer alanlarında değişim olmadan sadece yöntemsel değişikliklerle istenilen sonuca ulaşılamayacağına inanılmış olmasıdır. Bu nedenle yöntemsel değişimi, ders yapılan fiziksel mekân, ders araç-gereçleri ve disiplin konusundaki değişimler izlemiştir. Bununla birlikte usul-i cedid, müfredattaki yenileşmeye de paralel bir seyir izlemiştir. Zaten usul-i cedid kavramı özellikle müfredata dâhil edilen yeni disiplinlerin öğretimi ile yakından bağlantılıdır.

Bu anlamda çalışmada amaç usul-i cedid kavramını merkeze alarak Osmanlı eğitim sisteminin ilk kademesindeki dönüşümü açıklayabilmektir. Çalışma tarihsel olarak eğitimin ilk kademesindeki problemlere işaret eden raporun yayımlandığı yıl olan 1839 ile ilköğretim alanındaki dönüşümün tamamlandığı varsayılan 1913 yılları arasındaki dönemi ele almaktadır.³ 1913 yılının tarihsel sınırlılık olarak seçilmesinin sebebi, o yıl ibtidai mektepler ve bir üst kademe olan rüşdiye mekteplerin birleştirilerek bu okullardaki eğitim süresinin 6 yıl olarak belirlenmiş

¹ Geleneksel kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren kullanılagelen eğitim kurumlarını nitelemek için kullanılmıştır.

² Modern kavramı ise XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle Batı rol model alınarak açılmış olan eğitim kurumlarını nitelemektedir.

³ 1913 yılı tarihsel sınırlılık olarak seçilse de dönemin başında ve eğitimcileri arasında özellikle öğretim yöntemleri konusunda tartışmalar yapılmaya devam etmiştir. Ancak tarihsel olarak 1913 yılı ve sonrasında yayımlanan eğitim istatistiklerinde eski tip mektep ibaresinin kullanılmadığını görmekteyiz. Öyle ki 1915 yılında "Mekâtib-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi" yayımlanmıştır. Ve yayımlanan istatistiklerde de ibtidai mektep sayıları verilirken eski ve yeni usulle öğretim yapıp yapılmadığına dair bir ibare artık yer almamaktadır. Bkz. Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, 1329-1330 [1913-1914] *Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası*, (2. Baskı), Matba-ı Âmire, Darülhilafetü'laliye, 1336. Oysa önceki yıllara ait istatistiklerde ibtidai mektep sayıları ile birlikte bu mekteplerin eski usulle mi yoksa yeni usulle mi öğretim yaptığı bilgisi de verilmiştir. Bkz. *Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidaiye, Darümuallimin-i İbtidaiye Şubeleri, Mekâtib-i Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiyenin ve Dersaadet'te Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiki (1311-1312 [1895-1896] Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsusdur)*, Matba-ı Âmire, Darülhilafetü'laliye 1318. 1915 yılında ise ibtidai mekteplere ait talimatname yayımlanmıştır. Bkz. *Mekâtib-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi*, Matba-ı Âmire, İstanbul 1331. Anlaşılacağı üzere 1913 sonrasında artık ibtidai mektepleri günümüz modern ilkokulunun karşılığı olarak görmek mümkündür. Elbette 1913 yılından sonra da Osmanlı eğitim sisteminde öğretim yöntemleri konusu gündemde olmaya devam etmiştir. Ancak bu yıldan sonraki süreçte ibtidai mekteplere yönelik düzenlemeler ve yöntem konusundaki tartışmaların ayrıca bir çalışma alanı olacak kadar kapsamlı olduğu kanaatindeyim.

olmasıdır. Söz konusu birleştirme sıbyan mekteplerinin ibtidai mekteplere dönüşümünün tamamlandığına dair bir delil niteliğindedir. Çalışmadaki bir diğer sınırlılık okulların türü ile ilgilidir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki diğer milletlerin de kendilerine ait okulları mevcuttur. Bütün bu okulları içine alan dönüşümü incelemek çalışmanın kapsamını oldukça genişletecektir. Özellikle gayrimüslim tebaaya ait okullar ayrı bir araştırma alanı olacak kadar kapsamlıdır. Bu nedenle eğitim sistemindeki ilk kademedeki sadece Müslüman erkek ve kız öğrencilerin devam ettikleri okullardır.

Çalışmada tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bununla birlikte çalışmanın verilerini Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden elde edilen belgeler, Osmanlı eğitim sisteminde ilk kademe için çıkarılan talimatnameler, nizamnameler, ilkökul müfredat programları, hatıratlar ve dönemin basınında konuyla ilgili yer alan haber ve makaleler oluşturmaktadır. Bu belgeler belli bir sistematik içerisinde incelenmiştir. Çoğu çalışmada sadece resmî belgelere odaklanılsa da bu çalışmada resmî belgeler yanında söz konusu dönüşümün izlerini sürebilmek adına hatıratlar ve basında yer alan yazılara da odaklanılmıştır. Elbette Osmanlı basını 1830’lardan sonra gelişim göstermiş ve çeşitli gazete ve dergiler yayımlanmıştır. Araştırma sürecinde bu gazetelerden birisi olan Kastamonu Vilayet Gazetesi taranmıştır. Söz konusu gazetenin tercih sebebi aslında başka bir çalışma için yapmış olduğum araştırma ile ilgilidir. Devam eden bir araştırma dolayısıyla söz konusu gazeteyi tararken konuyla ilgili dikkat çeken yazı ve haberler de ayrıca fişlenmiştir. Bu anlamda söz konusu gazetenin taranması Osmanlı bürokrasisinin eğitimin ilk kademesindeki dönüşüm için istek ve arzularını yansıtan resmî belgelerin bir taşra kentinde nasıl karşılık bulduğunu ve sonuçlarını görme imkânı sunmaktadır.

Modern olanı açmak yerine dönüşüm: Neden?

Tanzimat Dönemi’nde eğitim ıslahatı sivil alana doğru genişletilmiştir. Çok kısa bir süre önce ilk örnekleri görülen rüşdiye mektepleri⁴ bu dönemde imparatorluk dahilinde açılmaya devam etmiştir. Aynı zamanda dönem boyunca idadi, sultani ve Darülfünun gibi farklı kademelerde eğitim veren okullar da açılmıştır.⁵ Bu süreçte Osmanlı eğitim sisteminde geleneksel okullardan olan medreseler de varlığını devam ettirmiştir. İlkokul üzerinde farklı kademelerde yeni tip okullar açma yoluna giden Osmanlı bürokrasisi modern ilkökul açmayı tercih etmemiştir. Bunun yerine Osmanlı eğitim sisteminde yüzyıllardır kullanılagelen sıbyan mekteplerini modern okullara dönüştürmek için belli başlı çabalar ortaya konulmuştur. Burada ilk akla gelen soru farklı kademelerde modern okul açan Osmanlı bürokrasisi aynı şekilde niçin modern ilkökul açmamıştır? Bu soruya verilebilecek ilk cevap aslında eğitim alanındaki yenileşmenin hedefi ile ilgilidir. Söz konusu dönemde nihai hedef toplumsal değişimi sağlayarak imparatorluğun yıkılmasını önlemektir. Uzun yıllar sosyo-ekonomik problemlerle uğraşan imparatorluk kadroları XIX. yüzyılda ulusçu isyanlarla karşılaştıklarında imparatorluğun hızla parçalanmaya doğru sürüklendiğini fark etmişlerdir. Bunun için o döneme kadar yine imparatorluğu kurtarma adına yapılan ıslahatın kapsamı da genişletilmiştir. Fakat özellikle eğitim, Tanzimat Dönemi ile birlikte hedeflenen kurtuluşu sağlayacak toplumsal değişim için araçsallaştırılmak istenmiştir.⁶ Eğitim alanında yürütülen ıslahat hamlesinde Osmanlı bürokrasisinin aceleci tavrını görmekteyiz.

⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda sivil alanda modern bir eğitim sisteminin kurulmasına yönelik ilk adım, II. Mahmud döneminin son yılında (1808-1839) iki modern sivil okulun Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye açılmasıdır. Bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1839-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 54.

⁵ Tanzimat döneminde açılan modern sivil okullarını kademe olarak günümüz (2022) okulları ile karşılaştırdığımızda ilköğretim kısmını sıbyan mekteplerinin, ikinci basamağını (ortaöğretim) rüşdiye, idadi ve sultani mekteplerinin, üçüncü basamağını (âli/yükseköğretim) ise Darülfünun’un oluşturduğu görülmektedir. Osmanlı modern eğitim sistemindeki hiyerarşi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Fatih Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* S. 2, 2012, s. 507-530.

⁶ Erol Çiydem, *Toplumsal Modernleşme Projesi Olarak Tanzimat Dönemi (Eğitim Islahatı Bağlamında) (1839-1876)*. (Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2017.

Öncelikle hızlı bir şekilde nitelikli insan kaynağı problemini çözmek isteyen Osmanlı bürokrasisi ilkokuldan ziyade daha üst kademe okullar açma yolunu seçmiştir. Öncelikli amaç, sıbyan mektebi üzerinde eğitim veren rüşdiye mekteplerini açarak devletin ihtiyaç duyduğu memur kadrosunu yetiştirmektir.⁷ Önceki satırlarda yer alan soruya verilebilecek ikinci cevap ise yenileşme hamlesine tepkinin geldiği ulema sınıfından çekinilmiş olabileceğidir. Özellikle ulema sınıfının nüfuzunda bulunan sıbyan mektepleri yerine yeni okullar açmak, söz konusu sınıfın tepkisine neden olabilecek bir husus olarak görülmüştür. Olası bir tepki ile birlikte yenileşme karşısında ortaya çıkması muhtemel muhalefet Osmanlı bürokrasisini bu konuda daha temkinli davranmaya itmiş olmalıdır. Öyle ki Tanzimat Dönemi'nin sonarına doğru dahi ulemanın bu anlamda muhalefetini gösteren bazı belgelere ulaşmak mümkündür. Örneğin 1873 yılına ait bir belgede, ekser mahallerde sıbyan mektebi hocalarının rüşdiye mekteplerine öğrenci vermedikleri hakkında bir şikâyet söz konusu olmuştur. Bunun üzerine on iki on üç yaşına gelmiş öğrencilerin rüşdiye mekteplerine gönderilmesi gerektiğine dair emr-i irade çıkmıştır.⁸ Böylesi bir muhalefetin ilerleyen yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Örneğin İvranya Rüşdiyesi'ne devam eden öğrencilerden yirmi sekizinin söz konusu bölgedeki müftü tarafından rüşdiye mektebine devam etmeleri engellenmiştir. Bu öğrenciler medreseye devam ettirilmiştir.⁹ Ulemanın buna benzer tutumu, Osmanlı bürokrasisinin şüphe ve endişelerinin yersiz olmadığını da kanıtı niteliğindedir.

Öğretim yöntemlerindeki değişimin karşılığı olarak usul-i cedid

Osmanlı eğitim ıslahatı sürecinde ilkokul alanındaki dönüşüm başarıya ulaşmadan üst kademe okullar açmak yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Özellikle öğrencilerin bir üst kademe olan okullara okuma-yazma bilmeden ve belli birtakım becerileri edinmeden gelmesi, bu okullarda ve dolayısıyla diğer kademelerdeki eğitim-öğretimi aksatıcı etki yapmıştır. Bu olumsuz durum kısa zamanda Osmanlı bürokrasisi tarafından da fark edilmiştir. Nitekim 1839 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından hazırlanan raporda problem net bir şekilde ortaya konulmuştur. Raporda çeşitli kademe ve türde açılan okullara alınan öğrencilerin Türkçe okuyup yazamadığından, birtakım temel bilgileri dahi bilmediklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca sıbyan mekteplerindeki öğretmenlerin kendi bildikleri tarzda öğretim yaptıkları ve öğrencilerin mektepte zamanlarını boşa geçirdiklerinden şikâyet edilmiştir.¹⁰

Osmanlı bürokrasisi bahsedilen problemin çözümü için yeni önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu anlamda ilk olarak mekteplerdeki öğretmenlerin müfettişler aracılığıyla bilgi ve beceri düzeylerinin teftiş edileceği ve ehliyet sahibi olanların mesleklerine devam edebilecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca mekteplerde sınıf usulüne geçileceğinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte mekteplerde Türkçe öğretileneğinden ve Hat ve Kitabet derslerinin verileceği de raporda yer alan öneriler arasındadır.¹¹

⁷ Rüşdiye mekteplerinin açılması ve sıbyan mekteplerinin ıslahının gerekliliğine işaret eden ilk belge 5 Şubat 1839 (21 Zilkade 1254) tarihinde Meclis-i Umur-ı Nafia'da hazırlanmış olan layihadır. Bu layihada eğitimin önemi vurgulanmış, eğitim ile sanayinin gelişimi arasındaki bağa işaret edilmiştir. Layihanın metni için ayrıca bkz. Meclis-i Umur-ı Nafia'nın Layihası," *Takvim-i Vekâyi*, no. 176, (İstanbul, 21 Zilkade 1254 [5 Şubat 1839]); Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yay. Haz: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 2002, s.6. Layihanın yayımlanmasından kısa bir süre sonra da rüşdiye mekteplerinin ilk örneği olan Mekteb-i Maarif-i Adliyye açılmıştır. Bu mektebin nizamnamesinde ise bürokrasi de çalışan memurların eğitimi için böyle bir okulun açıldığı açıkça ifade edilmiştir. Bkz. Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C. 15, İstanbul 2002, s. 67.

⁸ agt., s.397; BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (BOA. MF. MKT), 13/19, 26 Eylül 1873 (3.Ş.1290).

⁹ agt., s. 397; BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (BOA. MF. MKT), 46/114, 22 Mart 1877 (7.Ra.1294)

¹⁰ Meclis-i Umur-ı Nafia'nın Layihası. Layihanın metni için ayrıca bkz. Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, s.6.

¹¹ age.

Rapordan anlaşılacağı üzere geleneksel sıbyan mektepleri yerine modern okullar açma yoluna gitmeyen devlet adamları, ilk önce buralarda ders veren eğitimcilerin modern metotları bilen ve uygulayan öğretmenlere dönüşümünü hedeflemiştir. Bu anlamda bizzat sıbyan mektebi hocalarını ilgilendiren bir talimat 1847 yılında yayımlanmıştır. Sıbyan mekteplerindeki hocalardan, “*tayin edilen muîn-i mekâtib (müfettişlerin) gösterecekleri kolay öğretim yollarına göre öğretim yapip anlatmaları ve adı geçen risaleleri ezberletmeye çalışmaları*” istenmiştir (Akyüz, 1994: 4).¹² Burada kolay öğretim yolları denilirken kast edilenin çocuğun doğasına ve gelişimine uygun şekilde öğretim metotları olmalıdır. Bununla birlikte hocaların İlmihal ve Tecvit’te geçen Arapça sözcükleri ve harflerin özelliklerini çocuklara kendi dillerinde (Türkçe) anlatmaları talep edilmiştir. Söz konusu talimat Osmanlı eğitim sisteminde kullanılan gelmiş öğretim yöntemlerinin geçersizliğinin ve değişmeye başladığının ilk somut işaretlerinden birisidir.

Usul-i cedit kavramı bu süreçte ilk olarak yeni açılan rüşdiye mekteplerinde uygulanacak yeni öğretim yöntemlerini niteleyen bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu kavramın kullanılmasına özellikle dönemin eğitimcilerinden Kemal Efendi’nin öncülük ettiği ifade edilebilir. Onun hazırlamış olduğu *Talim-i Farisi* ve *Talimü’l Fârisî* adlarıyla basılmış olan Farsça risalede usul-i cedit olarak adlandırılan yeni öğretim yönteminden bahsedilmiştir.¹³ Buna göre, usul-i cedit ile öğrenciler Farsça dil becerisini üç dört ay gibi kısa bir sürede edinebilmişlerdir.¹⁴ Yani usul-i cedit kavramı ilk olarak belli derslerin öğretiminde kullanılan yeni metot anlamındadır. Okullardaki yeni metot meselesi ve bunun için öğretmen yetiştirilmesi dönemin eğitimcileri tarafından da önemsenmiştir. Örneğin; bu konuda dönemin önemli eğitimcilerinden olan Münif Paşa kaleme aldığı yazıda fikirlerini ortaya koymuştur. Ona göre, muallim tedariki hemen olamayacağı için usul-i cedit konusunda birtakım imtihanlarla hariçten öğretmen alınmalıdır. Eski muallimlerin yeni yöntemleri öğrenmesini, yeni usulle öğretim yapan muallimlere fazlaca maaş verilmesini, böylece yeni usulü uygulamaya istekli ve bu konuda kabiliyeti olan eski tip muallimlerin de buna teşvik edilerek öğretmen ihtiyacının epeyce karşılanabileceğini yazmıştır.¹⁵ Usul-i cedit kavramının eğitimin ilk kademesindeki dönüşümü nitelemek için kullanılması ise 1860’lı yılların ikinci yarısındadır. 1868 yılında sıbyan mekteplerine öğretmen değiştirmek için açılan Darülmuallimin-i Sıbyan’ın açılış gerekçesi; “*usul-i cedide üzerine tedrise muktedir hocalar yetiştirmek*”tir. Sıbyan mekteplerinde görev yapan hocaları modern öğretim yöntemlerini bilen ve uygulayan öğretmenlere dönüştürmede başarısız olunduğunun somut delillerinden birisi bu öğretmen okulunun açılmasıdır. Açılış gerekçesinden de anlaşılacağı üzere burada yetişecek öğretmenlerden beklenen şeylerin başında müfredattaki derslerin öğretiminde yeni yöntemler hakkında bilgi ve beceri sahibi olmalarıdır.

Sıbyan mekteplerinde öğretim yöntemleri konusunda Batı’daki gelişmelerin de yakından takip edildiği bilinmektedir. Öğretim yöntemleri konusunda Batı’da ne gibi uygulamaların olduğunu anlayabilmek için incelemeler yapılmıştır. Avrupa’da özellikle ilk kademe okullara yönelik gezi ve incelemelerden sonra sıbyan mekteplerinin ıslahını yürütmek amacıyla bir komisyon kurulmuştur.¹⁶ Bu komisyonda biri reis yedi üye bulunmaktadır. Üyeler arasında en bilindik isimlerden birisi Selim Sabit Efendidir. Selim Sabit Efendi, usul-i ceditin sıbyan mekteplerinde uygulanmasına oldukça önem vermiş ve bu konuda bir de risale hazırlamıştır. “Rehnuma-yı Muallimin” ismi ile hazırlamış olduğu risalede usul-i ceditin ne olduğunu kendisi tanımlamıştır. Ona göre usul-i cedit;

¹² Yahya Akyüz, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi (OTAM)* S.5, 1994. s.27-28.

¹³ Eyüp Cücük, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, Pegem Akademi, Ankara 2020, s.110.

¹⁴ age., s.110.

¹⁵ Münif, *Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan, Mecmua-i Fünûn*, S.5, 28 Kasım 1862 (5.C.1279).

¹⁶ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti, *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi* (BOA. MF. MKT), 4/18, 19 Haziran 1874 (4.CA.1291).

“... sene-i tahsiliye adedince şakirdan sınıflara tefrik olunub sınıflar dahi birtakım şubelere ayrılarak her sınıfa bir nefer sınıf başı ve her şubeye dahi fevkindeki veyahut evvel şubede mümtaz olan şakirdlerden bir nefer müzakereci tayin kılınır ki mektebin intizam ve inzibati işbu sınıf başılar vasıtasıyla tesviye ve dersler dahi müzakereciler ile şakirdana tehyi' ettirildikten sonra muallim bunları şube şube huzuruna celb ederek bizzat kendisi talim ve tedris eder”.¹⁷

Daha sonrasında da şubelerin teşkili, sıbyan mekteplerinin müfredatı ve müfredattaki derslerin öğretimi konusunda dikkat edilecek hususları risalede anlatmıştır. Risale dikkatle incelendiğinde öğretim yöntemlerindeki değişimin sadece bir dersin öğretimi ile sınırlı olmadığı, hatta usul-i cedidin müfredat, ders araç gereçleri, disiplin ve mekteplerin fiziksel özelliklerindeki değişimleri de nitelediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876 yılı ile birlikte birtakım yeni siyasi ve toplumsal gelişmeler meydana gelmiştir. Önce kısa süreli bir anayasal yönetime geçiş ve ardından da II. Abdülhamid'in anayasayı askıya alması ile yeniden monarşinin yükselişine şahit olunmuştur. II. Abdülhamid Dönemi birçok çalışmada farklı açılardan ele alınmıştır. Bu dönem özellikle eğitim alanındaki gelişmelerle dikkat çekmektedir. Bu anlamda göze çarpan ilk husus, Tanzimat Dönemi'nde başlatılmış olan eğitim ıslahatının genişletilerek ve ülke çapına yaygınlaştırılarak devam ettirilmiş olmasıdır. Bu süreçte okullaşma açısından oldukça önemli adımlar atılmıştır.¹⁸

İkinci Abdülhamid Dönemi'nde eğitimin ilk kademesinde dönüşüm hareketine hız verilmiştir. Bu elbette yine usul-i cedid üzere öğretim yapabilecek eğitimcilerin yetiştirilmesi için birtakım girişimleri beraberinde getirmiştir. İbtidai mekteplerin açılmasıyla birlikte buralarda görev yapacak öğretmenlerin Darümuallimin mezunu olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü Darümuallimin'de öğretmenler usul-i cedid üzere yetiştirilmektedir. Örneğin; 1884 yılında Kastamonu'nun Taşköprü kazasında ibtidai mektep açılarak oraya tayin olunan Darümuallimin mezunu öğretmenin usul-i cedid üzere öğretime başladığı bildirilmiştir.¹⁹ Bu şekilde yetiştirilen öğretmenlerin faydası hakkında bir yazı Kastamonu Vilayet gazetesinde yer almıştır.²⁰ 1893 yılında Dersaadet ibtidai mektepleri için çıkarılan talimatnamede, ibtidialerde görev yapacak öğretmenlerin Darümuallimin şahadetnamesine (diplomasına) sahip olması veya bila-ımtihan kifayetlerinin sabit ve hüsn-i hal ile ma'ruf olması şart koşulmuştur.²¹ Ancak mevcut Darümuallimin-i Sıbyan sayısının ihtiyaç duyulan öğretmeni yetiştiremeyeceği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine hali hazırda mekteplerde görev yapan öğretmenlerden özellikle usul-i cedid üzere öğretim yapabilme becerisini edinmiş olmaları istenmiştir. Bunun için usul-i cedid üzere öğretim konusunda yetersiz görülen öğretmenler ya Darümuallimin'e kursa gönderilmiş ya da daha üst kademede görev yapan ve usul-i cedide hâkim öğretmenlerden bir tür hizmet içi eğitim almışlardır. Örneğin Kastamonu'da mekteb-i idadi muallimi Sıtkı Efendi, usul-i cedid konusunda ibtidai mekteplerdeki muallimlere bu anlamda katkı sağlamıştır.²² Hatta onun merkez vilayete gönderdiği raporlar üzerine mektebi olmayan köylerde acilen yeni mektepler açılması talep edilmiştir. Bu mekteplerde görev yapacak öğretmenlerin özellikle belli bir müddet hali hazırda ibtidai veya rüşdiye mekteplerinde görev yapan öğretmenlerin gözetiminde öğretim yapması istenmiştir. Bunun sebebi ise o muallimlere usul-i cedid üzere tedrisatı öğretmektir. Anlaşılacağı üzere eğitim alanında usul-i cedid kavramı öncelikle mekteplerde derslerin öğretiminde kullanılan eski yöntemlerin yenisi ile değiştirilmesini nitelemek için sıklıkla kullanılmıştır.

¹⁷ Selim Sabit, *Rehnuma-yı Muallimin*, s.7-8.

¹⁸ II. Abdülhamid Dönemi eğitim ıslahatı ve okullaşma hakkında bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

¹⁹ “Usul-i Cedid hakkında yazı”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1884.

²⁰ “Kurra Köy Muallimini”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 27 Teşrinievvel 1897.

²¹ *Dersaadet Mekâtib-i İbtidaiyesi İçin Talimat-ı Mahsus*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1309, s.2.

²² “Maarif, Mekâtib-i İbtidaiye”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 22 Teşrinisani 1899.

İkinci Meşrutiyet yıllarında da öğretim yöntemleri konusunda önemli adımlar atılmıştır. Özellikle dönemin eğitimcileri bu konuda önemli çabalar ortaya koymuştur. Emrullah Efendi ve Satı Bey öncülüğünde dönemin öğretmen okullarında ciddi reformlar yapılmıştır. Özellikle öğretmen okulu müdürlüğü yapan Satı Bey, öğretmenlerin mesleğe giriş öncesi tecrübe kazanması için öğretmen okulu bünyesinde Tatbikat Mektebi olarak bilinen kurumu açmıştır.²³ Bu mektep öğretmen adaylarının mesleğe giriş öncesi staj yaptıkları bir müessese niteliğindedir. Kendisinin kaleme almış olduğu bir yazıda öğretim yöntemleri konusunda sekiz temel esas belirlemiştir. Bu esaslar şöyledir:

“1- Dersleri ezberletmeye değil, anlatmaya ihtimam etmek, ezberletilecek manzumeleri bile evvel emrde anlatıp sonra ezberletmektir.

2- Dersi anlatmak için riayet edilmesi lazım gelen faide-i esaside: onu talebenin hal-i fikriyesine tevafuk ve tetabuk (uymak) ettirmektir.

3-Dersleri talebenin hal-i fikrisine tevafuk ettirmek mecburiyeti diğer bir mecburiyet daha tevlid eder: o da mebahisde tedrice riayet etmek.. mecburiyettir.

4-Tedrice riayet etmek, kolaydan zora gitme esasının bir neticesi de: derslere daima müşahhasat (şahıs haline gelmiş) ve mukayyidattan (kayd edilenler), meşhudat (şahit olunan) ve mahsusattan (gözle görülen) başlamak.. mücerredat ve külliyata ait bahslere müşahhasat ve meşhudattan müteşekkil bir esas hazırlamak kaidesidir.

5- Mücerredat ve külliyatın müşehhasat ve cüzi' yattan istihracı esasının bir neticesi: kaidelerin ve tariflerin ameliyattan ve izahattan istihracı maddesidir.

6- Tedris hususunda riayet edilmesi lazım gelen esaslardan birisi de: çocukların zevklerini okşamak, onların hasr ve merakını tahrik eylemektir.

7- Tedrisatta riayet edilmesi lazım gelen kavaidin en mühimlerinden biri de: öğretilecek şeyleri çocuklara doğrudan doğruya söylememek, imkân buldukça onları düşündürerek kendilerine buldurmaktır.

8-Tedrisatta nazar-ı dikkatten dūr tutulması lazım gelen esaslardan birisi de: derslerin hepsini birbirine rabt etmek, birbirine muavenet ettirmek, birbirini takviye ve tekrar edecek surette tertip eylemektir”.²⁴

Bu esasların ayrıntılarını da yazısında açıklamıştır. Bu süreçte ibtidai mekteplere atanan öğretmenlerin Darümuallimin mezunu olmasına olabildiğince dikkat edilmiştir. Darümuallimin mezunlarının yetersiz kaldığı durumlarda ise öğretmenlik formasyonu niteliğindeki derslerden imtihana tabi tutulan adaylar öğretmen olarak atanmıştır. Bu açıdan 1913 yılında yayımlanmış olan Geçici İlköğretim Kanunu (Tedrisat-ı İbtidaiye-i Kanun-ı Muvakkati) oldukça önemlidir.²⁵ Bu kanunla ibtidai mekteplerde öğretmenlik yapabilmek için Darümuallimin-i İbtidai mezunu olma şartı getirilmekle birlikte hariçten atama ile ilgili ehliyetname sınavları konusunda hukuki alt yapı da oluşturulmuştur. Söz konusu kanunun 43. maddesinde öğretmen okulu mezunlarının yetersiz kaldığı bölgelerde o bölgedeki sorumlu eğitim meclisinin (tedrisat-ı ibtidaiye meclisi) ihtiyaç duyulan öğretmenlik ya da öğretmen yardımcılığı için her sene tatil günlerinde bir ehliyet sınavı yapabileceği ifade edilmiştir. Sınavda başarılı olanlara geçici ehliyetname verilmiştir.²⁶ Bu

²³ Erol Çiydem, “Bir Dersin Tarihçesi: Tatbikat Mektebi’nden Öğretmenlik Uygulamasına”, *Bilim İnsanı Dr. Mustafa Eski’ye Armağan*, Ed. Hüseyin Yolcu & Sibel Oğuz Haçat, Pegem Akademi, Ankara 2020. s.419.

²⁴ Satı, Usul-ı Tedrisin Kavaid-i Esasiesi, *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*, S.6, 15 Temmuz 1326, s.199-207.

²⁵ “Tedrisat-ı İbtidaiye-i Kanun-ı Muvakkati,” *Maarif Düsturu Birinci Cild*, ed. Faik Reşid, Devlet Matbaası, İstanbul 1927, s.16.

²⁶ Erol Çiydem, Policies and practices for the professionalization of the teaching profession in the late Ottoman Empire (1839-1920), *Paedagogica Historica*, DOI: 10.1080/00309230.2021.1983620.

tür düzenlemelerin amacı aslında eski usulde öğretim yapan hocanın²⁷ yerini modern yöntemleri kullanabilen öğretmenin almasına yönelik arzudur.

Müfredattaki değişimin karşılığı olarak usul-i cedid

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim sisteminin en alt kademesini oluşturan sıbyan mekteplerine ilkökul düzeyindeki eğitim kurumu gibi bakılsa da 1870'lerde iptidai mekteplere dönüştürülmeye başlayıncaya kadar bunlara modern anlamda ilkökul demek oldukça zordur. Bu okullarda basit düzeyde dini bilgiler verilerek ahlaki eğitim ile birlikte Müslümanların kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'i okutabilmek hedeflenmiştir. Eğitim genellikle cami ve mescit gibi dini mekânlarda yapılmıştır. Bu okullardaki eğitimciler ise imam, müezzin ya da Kuran okumayı ve basit dini bilgileri bilen birisi olmuştur. İşte bu durum 1840'lı yıllardan itibaren modern sivil okulların açıldığı bir dönemde eğitim ıslahatının hızını ve niteliğini ciddi anlamda olumsuz yönde etkilemiştir. 1839 yılında yayımlanan Meclis-i Umur-ı Nafia'nın layihasında akli ve nakli ilimler ile toplumsal kalkınma/ilerleme arasında bir bağ kurulmuştur. İlim konusunda o güne dek Harbiye, Bahriye, Hendese gibi askeri mekteplerin açıldığı söz konusu mekteplere alınan öğrencilerin yazı yazmayı ve Türkçe bir kitap okumayı dahi bilmediklerinden bahsedilmiştir. Oysa söz konusu mekteplere kabul edildiklerinde onlar Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dersleri almak zorunda olduklarından bunları öğrenme konusunda yetersiz kaldıkları ifade edilmiştir. Bu yetersizliğin nedeni olarak alt kademedeki çocukların okuma yazma bilmeden bu mekteplere gelmesi gösterilmiştir. Sıbyan mektebi hocalarına yönelik yayımlanmış olan 1847 Talimatı'nda da bu mekteplerde okunması şart olan bilimler ve bilgilerin ahiret ve dünya için yeterli olmadığı dile getirilmiştir. Bu eksikliği gidermek için öğrencilerin rüşdiye mekteplerinde öğrenim görmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bu cümleler sıbyan mekteplerinde müfredat konusunda yapılması düşünülen müfredat değişikliğine işaret etmektedir. Bu anlamda ilk üzerinde durulan konu çocuklara okuma ve yazma becerisini kazandırabilmek olmuştur. Sıbyan mektebi hocalarına yönelik yayımlanmış olan söz konusu talimatta çocuklara okuma yanında yazmanın öğretilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunu yaparken de hocalara harflerin şekillerini gereği gibi öğretmeleri, birden çok harfin nasıl bitiştiğini öğretmeleri konusunda önerilere yer verilmiştir. Ayrıca çocukluğun gereği olarak, oyun oynamak ve bazı yaramazlıklar yapmanın onların yaratılışında olan şeyler olduğu dillendirilmiştir. Ardından da onların büyüdükçe güzel davranışları öğrenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun için de "Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından sağlanacak, dinen ve aklen güzel davranışlar ve yasaklanan kötü davranışlara ilişkin Türkçe kısa güzel Ahlâk risalelerinin okutulmaya başlanması" tavsiye edilmiştir.²⁸ Asıl önemli olan konu ise bu mekteplerde çocukların Türkçe okuyup yazabilmelerinin hedeflenmesidir. Yazıyı öğretirken aynı zamanda çocuklar için Türkçe olarak üç, dört, beş ve altı harfli isimler ve kelimelerden oluşan bir Lûgat kitabı hazırlanması ve mekteplere dağıtılması kararlaştırılmıştır.²⁹ Başka bir ifadeyle sıbyan mekteplerinde çocuklara anadillerinde okuyup yazabilme becerisini kazandırmak amaçlanmış ve bu doğrultuda yeni içerikler oluşturulmuştur. Sıbyan mekteplerindeki söz konusu içeriğin öğretiminin özellikle sonraki kademe olan rüşdiye mekteplerindeki eğitim-öğretimin niteliği açısından da önemli olduğu aşikârdır. Nitekim özellikle Kemal Efendi'nin çabalarıyla 1840'lı yılların ikinci yarısından itibaren rüşdiye mekteplerinde Arapça, Farsça, Coğrafya ve Hesap gibi dersler usul-i cedid üzere okutulmaya başlanmıştır. Rüşdiye mekteplerindeki söz konusu dönüşüm 1860'ların ortalarında eğitimin ilk kademesine doğru genişletilmiştir. Dönemin başında da Osmanlı eğitim sisteminde kullanılan dilin çok fazla Arapça ve Farsçanın tesirinde olduğundan bahsedilmiştir. Bunun için öncelikle Osmanlı lisanına göre bir elifba ve hece risalesi

²⁷ Sıbyan mekteplerinde eğitimciler genellikle cami imamıdır. Toplumun "hoca" olarak adlandırdığı bu eğitimciler genellikle eski usullerle (usul-i atika) eğitim-öğretim yapmaktaydılar. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde açılan modern okullarda "hoca" kavramının yerini "muallim" in aldığı görülmektedir.

²⁸ Yahya Akyüz, agm., 1994. s.4.

²⁹ agm., s.3.

tertip ve Türkçe Sarf ve Nahve dair muhtasar ve mutavvel bazı kitaplar te'lif etmek ve bundan sonra mahalle mekteplerinde eski yol bırakılıp, tarz-ı cedid üzere talim olunması gerektiğinden bahsedilmiştir.³⁰ Bu süreçte sıbyan mektebi müfredatının değiştiği görülmektedir. 1869 yılında yayımlanmış olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre sıbyan mekteplerinin müfredatı aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre sıbyan mekteplerinin müfredatı³¹

Usûl-i cedide vechle Elifba
Kur'an-ı Kerim
Tecvid
Ahlaka müteallik resâil
İlm-i hal
Yazı ta'limi
Muhtasar Fenn-i Hesab
Muhtasar Tarih-i Osmanî
Muhtasar Coğrafya
Ma'lûmat-ı Nafia

Tabloda yer alan bu yeni disiplinlerin müfredata dâhil edilmesi, bu disiplinlerin öğretiminde izlenecek metot konusunu da gündeme getirmiştir. Başka bir ifadeyle öğretim yöntemlerindeki değişim, yeni modern sivil okullardaki müfredatla da yakından ilgilidir. Aynı zamanda yeni tip okullarda yeni öğretim metodunu uygulamak için yeni metoda uygun ders kitapları da hazırlanmıştır.³² Elbette müfredat dikkate alındığında usul-i cedid kavramı daha çok alfabe öğretiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte “usul-i cedid üzere hazırlanmış elifba” başlıklı ders kitaplarına sıklıkla rastlamak mümkündür. Fakat diğer derslerin öğretimini nasıl yapılacağı konusunda da dönemin eğitimcileri tarafından önemli yazılar kaleme alınmıştır. Bu anlamda usul-i cedidi sadece belli bir dersin öğretimi ile ilişkilendirmek hatalı olacaktır. Selim Sabit Efendi öğretmenlere yönelik hazırlanmış olduğu eserinde Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerin öğretimini nasıl yapılacağı konusunda da bilgi vermiştir. Örneğin, ona göre;

*“tarih dersleri hem kıraata medar olmak ve hem de bazı vukuat-ı mühimmeyi sıbyana belletmek maksadına mebni olduğundan her dersin ibtidasında muallim o dersi hülasa vechle şakirdana hikâye ve takrir edip ba'de risalede yeri gösterilerek şakirdan tarafından kıraat olunur”.*³³

Bu bağlamda usul-i cedid kavramı eğitimin ilk kademesinde yeni müfredatı eskiden ayıran önemli kıstaslardan birisi olarak kullanılmıştır. Hatta çocukları rüşdiye mekteplerine hazırladığı için sıbyan mekteplerinde usul-i cedide hocalar tarafından dikkat edilmesi ayrıca istenmiştir.³⁴ Bu istek sıbyan mekteplerinde müfredatın değiştiğine işaret etmektedir. Fortna'nın tespitiyle;

*“bir zamanlar din etrafında örgütlenen eğitim-öğretim -ve onun sürekliliğini sağlayan okuma- şimdilik artık giderek artan bir biçimde 'faydalı bilgi' katma ve 'yeni bir şey keşfetme' işine yöneliyordu...”*³⁵

Sonraki yıllarda da sıbyan mekteplerinin çocuklara temel bilgi ve becerilerin kazandırılacağı bir eğitim kurumu olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda sıbyan mekteplerinin müfredatında

³⁰ Maarife Dair Bend-i Mahsustur, *Tercüman-ı Ahval*, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861).

³¹ “4 Temmuz 1869/24 Cemaziyülevvel 1286 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi”, *Düstür*, I. Tertip, C.2, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1289, s. 184-219.

³² Kerim Açıık, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 37, 2020, s.24.

³³ Selim Sabit, age., s.24.

³⁴ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (BOA. MF. İBT.), 7/108, 10 Aralık 1875 (12.ZA.1292).

³⁵ Benjamin C. Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.35.

değişiklikler yapılmaya devam edilmiştir. 1913 yılında ise Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati ile ibtidai ve rüşdiye mektepleri birleştirilerek öğrenim süresi altı yıla çıkarılmıştır. Böylece bu okullar üç devreye ayrılarak müfredat şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 2. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati'nde Sıbyan Mekteplerinin Müfredatı³⁶

Kuran-ı Kerim	Malumat-ı Tıbbiye ve Tatbikatı, Hıfzıshha
Malumat-ı Diniye	Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye
Kıraat ve Hat	El işleri ve Resim
Lisan-ı Osmanî	Gınna (İlahî ve Vatani manzumeler)
Hesab, Hendese	Terbiye-i Bedeniye ve Mkteb Oyunları
Coğrafya (Bilhassa Osmanlı Coğrafyası)	Etfal-i Zükura Talim-i Askerî
Tarih (Bilhassa Osmanlı Tarihi)	Etfal-i İnaşa İdare-i Beytiyye ve Dikiş İşleri
Dürus-ı Eşya	

Tabloda yer alan derslerin öğretimine yönelik hazırlanan ders kitaplarının isimlerinde “yeni usul üzere” ibaresini görmek mümkündür. Yani hem müfredat değişmiş hem de değişen müfredatla birlikte derslerin yeni usullerle öğretimi hep gündemde olmaya devam etmiştir.

Ders araç-gereçlerindeki değişimin karşılığı olarak usul-i cedid

Osmanlı İmparatorluğu'nda öğretim yöntemleri konusundaki değişim aynı zamanda birtakım yeni ders araç gereçlerinin mekteplerde kullanımını gerekli kılmıştır. Her şeyden önce geleneksel okullardan olan sıbyan mekteplerinde önceki satırlarda değinildiği üzere sadece basit dini bilgilerin öğretimi, ahlaki eğitim ve bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'i çocukların yanlışsız okuyabilmesi hedeflenmiştir. Burada da genellikle öğretim yöntemi olarak, takrir, akran eğitimi ve zaman zaman da bireyselleştirilmiş bir öğretim olarak görülebilecek bazı metotların kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu okullarda yazı eğitimi verilmemekle birlikte yeni disiplin alanlarının öğretimi de bu okullarda yapılmamaktaydı. İlk modern sivil okullar olan rüşdiyelerde ise yeni disiplinler öğretilmekle birlikte, bunların nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda da Batı'daki uygulamalar rol model olmuştur. Yeni disiplinlerin öğretilmeye çalışılması ve yeni yöntemlerin uygulanması beraberinde bir takım ders-arac gereçlerine olan ihtiyacı da ortaya çıkarmıştır.

Dönemin mekteplerinde yeni ders araç gereçlerinin kullanılması gerekliliğini belirten ilk belgelerden birisi 1847 yılında sıbyan mektebi hocalarına yönelik yayımlanmış talimattır. Bu talimatta sıbyan mektebi hocalarının yeni bir takım ders araç gereçlerini kullanmaları gerektiği belirtilmiştir. Bunlar içerisinde özellikle yazının öğretimi için kullanılacak ders araç gereçleri gelmektedir. Talimatta, Elifba'ya başlayan çocukların hem harfleri okuyabilmeleri ve hem de onların yavaş yavaş yazı yazmayı da öğrenmeleri için Padişah tarafından mekteplere yeterli sayıda taş levhalar gönderileceği ifade edilmiştir.³⁷ Elbette o döneme kadar yazı eğitiminin verilmediği sıbyan mekteplerinde, yazı araç gereçlerinin kullanılması çeşitli endişelere yol açmış olmalıdır. Bunların başında çocukların ayetleri söz konusu levhalara yazmaları ve sonrasında bunların silinmesinin ya da dikkatsizce bir yerlere bırakılmasının hoş karşılanmayacağıdır. Bunun içindir ki bu tür araçların Müslüman ahali tarafından kutsal yerler olarak kabul edilen Mekke ve Medine gibi Arabistan'ın birçok bölgesinde kullanıldığı vurgulanmıştır. Anlaşılacağı üzere sıbyan mekteplerinde ders araç gereçlerindeki ilk gelişme çocuklara yazının öğretimini kolaylaştırmak içindir. Anadilde okuyup yazabilme o dönem devletin eğitim politikasındaki hedefleri arasında önceliklidir. Bunun için çocukların daha küçük yaşlardan itibaren yazı sanatını öğrenmeleri gerektiği düşünülmüştür. Hatta çocukların usul-i talimiye için yazı araç gereçlerine acilen ihtiyaç olduğu belirtilerek bunun üzerine sıbyan mektebi talebelerinden fukara olanlara

³⁶ “Tedrisat-ı İbtidaiye-i Kanun-ı Muvakkati, s.12.

³⁷ Yahya Akyüz, *agm.*, s.2.

dağıtılmak üzere yazı araç gereçlerinden pirinç devat imal ettirilmiştir.³⁸ Ayrıca “Hicri 1279 (1862-1863) tarihli bir talimat ile de İstanbul’daki 36 sıbyan mektebinde öğrencilere “Arabistan usulüne uygun olarak harfleri yazıp bozmak için” bir defaya mahsus olmak üzere devlet hazinesinden birer taş levha, taş kalem ve birer küçük devatın verileceği belirtilmiştir”.³⁹ Kara tahtanın bir ders aracı olarak kullanılmaya başlanması, öğrencilerin divit ve sözlükten yararlanmaları gibi değişikliklerden dolayı 1847 talimatnamesi, çağdaş öğretim teknolojilerinin Osmanlı eğitim sisteminde kullanılmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir.⁴⁰

Rüşdiye mekteplerinde ise özellikle coğrafya derslerinde kullanılmak üzere harita ve küre gibi ders araç gereçlerinin temini için çalışmalar yapılmıştır. Tanzimat Dönemi’nin önemli eğitimcileri arasında yer alan Kemal Efendi, Mekâtib-i Umumiye Nazırı iken Avrupa ülkelerine yaptığı inceleme gezilerinde eğitim-öğretimde ders araç gereçleri konusundaki gelişmeleri yakından gözlemlemiştir. Daha sonra ülkeye döndükten sonra da başta haritalar olmak üzere gördüğü ders araç gereçlerinin temini için gerekli adımları atmıştır.⁴¹ Avrupa’dan getirilen kürelerde yer isimlerinin yabancı dilde olması dolayısıyla öğretimde onlardan gerektiği kadar faydalanılamamıştır. Bunun üzerine 1851 yılında meşhur yerlerin isimlerinin Türkçe olarak gösterildiği 150-200 adet küre-i arz yaptırılmasına karar verilmiştir.⁴² İlk başlarda rüşdiye mekteplerinde kullanılmaya başlayan harita ve küre gibi ders araç gereçleri, sıbyan mekteplerinin usul-i cedid üzere eğitim verilen ibtidai mekteplere dönüşümü ile birlikte bu okullarda da kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin Rodos’ta açılmış olan ibtidai mektepler için küre ve harita talep edilmesi üzerine bu talep karşılanmıştır.⁴³ Benzeri talepler diğer vilayetlerdeki ibtidai mektepler için de geçerlidir. Ayrıca usul-i cedidin sıbyan mekteplerinde uygulanmasında öncü isimlerden Selim Sabit Efendi, Rehnuma-yı Muallimin’de coğrafya dersinin öğretiminde harita ve kürenin nasıl kullanılacağını anlatmıştır.

“Evvela küre-i mücessema veyahut müsteha ile yerin şekil ve heyeti sıbyana tarif ve tefhim olunup sathının beş kıtaya tefrikiyle haritalarda gösterilmiş olan deniz ve kara ve dağ vesaire gibi bir takım mevadd-ı mürtesiminin renk ve eşkali talim ve irae kılınır.

Şakirdan bu vechle haritalarda mürtesim olan hutut ve eşkali belledikten sonra yerin ahval-i şathiyesine dair bir şeyi tarif olunduğunda haritaya müracaatla misali gösterilerek evvel şeyin misal-i sairesi şakirdana istihrac ettirilir”.⁴⁴

Mekânsal Değişimin Karşılığı Olarak Usul-i Cedid

Geleneksel okullardan farklı olarak rüşdiyeler ve ibtidai mektepler için eğitim-öğretime elverişli binaların seçilmesi ve inşa edilmesi için Tanzimat Dönemi boyunca özen gösterilmiştir. En başta rüşdiye mektepleri için ya elverişli binalar mektebe çevrilmiş ya da yenileri inşa edilmiştir.

Sıbyan mekteplerinin dönüşümü ile birlikte yeni mektep binalarının eğitim-öğretime uygun olmasına dikkat edilmiştir. 1870’lerden itibaren başlayan dönüşümde yeni tip mekteplere “usul-i

³⁸ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) İrade, Mesail-i Mühimme (BOA. İ..MSM.), 25/674, 2 Mayıs 1847 (16.CA.1263).

³⁹ İbrahim Caner Türk, “Osmanlı Devleti’nde Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.1, 2009, s.277.

⁴⁰ Yüksel Göktaş, Nuray Temur Gedik, Aslıhan Kocaman-Karoglu ve Kürşat Çağiltay, “Öğretim Teknolojilerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’ndeki Tarihsel Gelişimi” *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2009, s.85.

⁴¹ Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s.250.

⁴² *agt.*, s.251.

⁴³ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti, Mektubî Kalemî (BOA. MF. MKT), 43/37, 14 Eylül 1876 (24.Ş.1293).

⁴⁴ Selim Sabit, *age.* s.22.

cedid mektepleri” denildiği bilinmektedir.⁴⁵ Bu anlamda her ne kadar usul-i cedid kavramı yeni yöntemleri anlatan bir kavram olarak kabul edilmişse de yeni yöntemlerin kullanılacağı okulların fiziksel imkânlarını usul-i cedid kavramı ile bağdaştırmak doğru olacaktır. Dönemin eğitimcilerinden Selim Sabit Efendi'nin usul-i cedidi tarif ederken kullandığı ifadeler dikkate alınırca çocukların sınıflara bölüneceği ifade edilmiştir. Bunun için de elbette okulun fiziksel imkânlarının elverişli olması gerekir. Ayrıca usul-i cedid üzere eğitim veren mektepler açıldığında genellikle bu mekteplerdeki öğrenci sayıları da kısa zaman içerisinde artmıştır. Bu da dönemin bürokratlarını daha elverişli mektep binaları aramaya itmiştir. Buna bir örnek Sırmakeşhane Kapısı üzerinde bulunan kargir bir binanın numune mektebi olarak açılmış olması gösterilebilir. Söz konusu bina bir sene sonra öğrenci mevcudunun fazlalığı dolayısıyla yetersiz kalmıştır. Arayışlar sonucunda Bayezid İmaretinde bulunan odaların mektep için elverişli olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine mektep söz konusu odaların olduğu binaya taşınmıştır.⁴⁶ Fakat sadece öğrenci mevcudu değil öğretmenlerin yeni öğretim metotlarını uygulayabilmeleri için de elbette mektep olarak kullanılan mekânın fiziksel elverişliliği önemlidir. Tanzimat Dönemi'nde tam manasıyla mektep binasının tasvirine yönelik bir anlatım bulunmasa da daha sonraki yıllarda bu konuda bize bilgi veren belge ve eserler mevcuttur. Örneğin, hiçbir şart-ı sıhhiyeyi haiz olmayan ve havasızlık ve ziyasızlık ve rutubet içinde yavrularımızın sıhhatlerini mahv ve harap eden köy mektepleri binalarının derhal kapatılması ve çocukların buralara devamlarının men edileceği Edirne vilayeti maarif müdürlüğü tarafından bildirilmiştir.⁴⁷ Ayrıca imparatorluğun son yıllarında muallimlere yönelik rehber olarak hazırlanmış bir eserde mektep binasının vaziyeti hakkında dikkat edilmesi gerekenler şöyle gösterilmiştir:

“Mektep ittihaz olunacak mahal oldukça mürtefi ve havadar olmalı. Ve bir miktar bahçe veya havluyu havi bulunmalıdır.

Mektepte olan şakirdan kaç kısma taksim olunmuş ise o kadar dersane ve bir de teneffüşane olmalıdır.

Dershanenin manzaraca münasip ciheti muallime tahsis olunmalı ve o cihete büyücek bir siyah tahta konulmalıdır.

Muallimin karşısında bulunan şakirdanın oturmaları için malum sıralar vaz edilmelidir. Şakirdanın kâffesi muallimin yüzünü ve tahtanın üzerine yazılacak tarifati ve işareti görmek için ön tarafında bulunan sıra alçak ve orta tarafında bulunanlar yekdiğerine nispetle yüksek olmalıdır.

*Hıfzı sıhhat için mektebin taharet ve nezafetine dikkat olunmalı ve şakirdan mektepte buldukları halde pencereler bir münasip zamanda açılıp hava tecdid ve kış günleri mangal bulundurulduğu halde (s. 3) kömürün layıkıyla yanıp katıyyen koku kalmaması hususuna dikkat olunmalıdır”.*⁴⁸

Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde ibtidai mekteplerin sayısının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılırken bu mekteplerin usul-i cedid üzere mektepler olduğu çok kez vurgulanmıştır. Bu vurgunun sadece yöntemsel değişikliği kast etmediği o döneme ait bilgi ve belgelerden anlamaktayız. Örneğin Kastamonu'da açılan ibtidai mekteplerin usul-i cedid üzere açılmış olduğu vilayet gazetesinde haber olarak yer almıştır.⁴⁹ Bu yazılarda vurgulanan hususlardan birisi

⁴⁵ Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri 1848-1940*, Doğan Yayınları, Ankara 1978, s.35.

⁴⁶ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (BOA. MF. MKT), 32/110, 30 Aralık 1875 (2.Z.1292).

⁴⁷ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (BOA. MF. İBT.), 18/130, 23 Mayıs 1885 (8.Ş.1302).

⁴⁸ Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehniüma*, Serasi Matbaası, r. 1315

⁴⁹ “İbtidai Mektepler hakkında yazı”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 9 Temmuz 1883.

mekteplerin fiziksel mekân olarak yeni yöntemleri uygulamaya elverişli olduğudur.⁵⁰ 1910 yılında “Mekâtib-i İbtidaiyenin İnşaatına Müteallik Talimatname” yayımlanmıştır. Bu talimatnamede mekteb-i ibtidai yapılacak arsanın seçimi, mekteb binasında bulunması gereken özellikler, dershanelerin (sınıfların) şekli vb. birçok konuda dikkat edilmesi gerekenler ayrıntılı olarak yazılmıştır.⁵¹ Bu noktada, yöntemsel değişikliğin tek başına yeterli olmadığı Osmanlı bürokrasisi tarafından anlaşılmış olduğunu görmekteyiz. 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati’nde de ibtidai mekteplerin fiziki olarak ne gibi koşulları barındıracağı açıkça ifade edilmiştir. Buna göre; “her mektepte dershanelerin gayet aydınlık ve sıhate muvafık olması ve çocukların adediyle mütenasib bir vesaiti bulunması şarttır (Madde 13)”. Ayrıca; “mekteb binası dâhilinde misafirhane, kahvehane gibi şakirdanın terbiyesine veya mektebin ahval-i sıhhiyesine tesir edecek daireler küşad olunamaz. İşbu yasak mektebin yüz metre civarı için de caridir. Ancak ahval-i hususiye ve zaruriyede meclis-i idare-i vilayet bu babda istisnaen müsaadatta bulunabilir (Madde 14)”.⁵² İbtidai mekteplerin sıbyan mekteplerinden belki en önemli farklarından birisi de bu hususlardır. Daha öncesinde camii veya cami bitişiğinde herhangi bir odada yapılan eğitim-öğretim bağımsız fiziki mekânlar oluşturulmuştur. Bu mekânların eğitim-öğretime elverişli olmasına dikkat edilmiştir. Bu anlamda usul-i cedid üzere yapılan öğretimde sınıf usulü, ders araç gereçlerinin kullanılması vb. hususlar için elverişli fiziki mekânların olması önem arz etmiştir.

Disiplin Konusundaki Değişim

Tanzimat Dönemi’nde mekteplerde değişmeye başlayan başka bir durumda disiplin konusunda eğitimcilerin kullandıkları yöntemlerdir. Bu konudaki düzenlemeler⁵³ daha önceki yıllarda başta sıbyan mektepleri olmak üzere mekteplerde dayanın çeşitli versiyonlarının (falaka, tokat, fiziksel şiddet içeren benzeri uygulamalar) çocukların terbiyesi ya da mektepteki disiplinin devamı için kullanılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuda da yine ilk adımlardan birisi 1847 Talimatı’dır. Talimatta sıbyan mektebi hocalarının disiplini sağlama amacıyla birtakım cezalar vereceklerse de bu cezalarda ölçülü davranmaları gerektiği örneklerle anlatılmıştır.

*“çocuk gevşeklik ve tembellikten dolayı çalışmayıp dersi geri kalmışsa, ya da ahlak risalesinde ayrıntılarıyla belirtilen kötü huylardan birini yapmışsa ve dersçe de bir kabahati olursa, bu kabahati işleyen kimin çocuğu olursa olsun, akranları arasında utanacağı için bu çocuğun minderi yazın hoca ve kalfanın görebileceği şekilde dışarı, kışın ise kapının iç tarafına konulup çocuk orada oturtulmalıdır. Hoca böyle çocuklara sövüp saymayacak, yalnızca, dince caiz olan dargın bir yüz göstermek, incitmek üzere kulağını çekmek, urz ve namusa dokunmayacak şekilde acı söz söylemek gibi yollara başvuracaktır”.*⁵⁴

Daha büyük suçlar işlediğinde ise biraz daha ağırlaştırılmış cezaların verilebileceği ama bunlar içinde birtakım sınırlılıkların belirlendiği görülmektedir. Usul-i cedid hareketinin öncülerinden Selim Sabit Efendi’ye göre de çocuklar birtakım yaramazlıklar yapmaktan kendini alamaz. Bu durumda öğretmenlerin çocukların her hareketini denetleyerek cezalandırma yoluna

⁵⁰ “... Bu kere meclis-i mezkurdan varid olan mazbatada tülen on yedi buçuk ve arizen on iki buçuk arşın vüsatında ve on iki arşın irtifaında olmak ve üst katı muntazam ve vâsi’ bir dersane ile bir taamhane ve bir de muallim odasını şamil ve zemin katı da kurra Mekâtib-i muallimlerine usul-i cedide-i tedrisiyenin talim ve tedrisine elverişli bir dersane bulunmak üzere ...” “Mekteb İnşası”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 14 Kanunusani 1895.

⁵¹ *Mekâtib-i İbtidaiyenin İnşaatına Müteallik Talimatname*, Matba-ı Âmire, İstanbul 1326.

⁵² “Tedrisat-ı İbtidaiye-i Kanun-ı Muvakkati,” s.10.

⁵³ Osmanlı’nın son dönemlerinde içeriğinde disiplin ve ceza konusunun yer aldığı düzenlemeler arasında şunlar gösterilebilir: 1847 tarihli “Etfâlin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat”, 1892 tarihli Taşra Mekatib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimatnâme, Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesi’nin İdare-i Dâhiliyesine Mahsus Talimatnâme, 1913 tarihli Tedrisât-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati. Bu konuda bkz. Mustafa Gündüz, *Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin ve Cezalandırma (1847-1920)*. *Doğu Batı* S. 53, 2010, s. 127-157.

⁵⁴ Yahya Akyüz, *agm.*, 1994, s.10

gitmemesi, müsamahakâr olması gerekir.⁵⁵ Selim Sabit Efendi, öğretmenlere rehber olarak hazırladığı eserinde çocuklara verilecek cezaları, işlenen kabahate göre sıralamıştır. Ayrıca sadece cezalandırmanın değil, ödüllendirmenin uygulanabileceğini belirtmiştir.⁵⁶ Dönemin basınında da eski tip mektepler hocanın şiddet uyguladığı, dayanın bir yöntem olarak kullanıldığı mekân olarak tasvir edilmiştir. Özellikle dayak konusunda problem görüldüğü içindir ki, ilerleyen yıllarda çıkarılan talimatnamelerde dayak konusunda yasaklayıcı maddeler yer almıştır. Örneğin; “Dersaadet Mekâtib-i İbtidaiyesi İçin Talimat-ı Mahsus”ta sebebi her ne olursa olsun çocukları dövmek yasaklanmıştır.⁵⁷ Bunun yanında döneme ait hatıratlar ve yazılar incelendiğinde yeni tip mekteplerde öğretmen için olumlu bir imaj çizilmiştir. Bunlardan birisi olan Tepeyran’ın⁵⁸ hatıralarında sıbyan mektebindeki hocanın dayığı bir terbiye yöntemi olarak kullanması şu şekilde tasvir edilmiştir:

“...Beni korkutan işkence aletleri iki saat içinde birer birer vazifelerini şiddetle yerine getirdiler: sırik, hocanın: ‘sarı kız (kız) dersine bak!’ diye gürlemesinden sonra son sıradaki hastalıklı, zayıf bir kızın başına yıldırım gibi indi. Bu semavi bela yalnız o zavallı hasta kızla sınırlı kalmadı. Sırik havalanınca, üzerlerinde birer kartal dolaşan piliçlerin korkusunu andıran bir heyecan ile gözlerini önlerindeki kuzu başlı ‘kaf’lara, badem gözlü ‘sad’lara diken iki oğlan çocuğun ayaklarına takıldı. Hoca: ‘yaptığın bu adama can ver bahalım domuz!’ diyerek bütün ihtiyatlı çocuklar gibi bu ressamında tabanına koymuş olduğu keçe parçasıyla beraber çoraplarını da çıkartarak ciddi bir düşmanlıkla beş değnek vurdu”.⁵⁹

Aynı şekilde Hasan Ali Yücel, küçük yaşlarında gittiği mekteplerin birinde çocukların eğitiminde dayanın hoca tarafından acımasızca kullandığından bahsetmiştir.⁶⁰ Anlaşılacağı üzere, eski tip mektepteki sarıklı hocanın fiziksel cezaları ve zalimliğinin yerini usul-i cedid üzere eğitim yapan yeni mekteplerde öğretmenlerin iyi niyeti, ciddiyeti ve öğrencilere duyduğu sevgisi almıştır.⁶¹

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Dönemi ile birlikte eğitim alanındaki ıslahatın kapsamı sivil alanı da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu süreçte farklı tür ve kademede modern sivil okullar açılmaya başlanmıştır. Eğitimin en alt kademesini oluşturan sıbyan mekteplerinin ise modern okullara dönüşümü arzulanmıştır. Bu yolda da dönemin bürokratları oralarda görev yapan geleneksel eğitimcileri yeni öğretim yöntem ve tekniklerini bilen öğretmenlere dönüştürmek istemişlerdir. Bu noktada kullanılmaya başlanmış olan kavramlardan ilki usul-i cedid’dir. Usul-i cedid kavramının daha çok öğretim yöntemlerindeki değişimi nitelemek için kullanıldığı görülmektedir. Ancak özellikle Tanzimat Dönemi boyunca izlenen eğitim politikalarına bakıldığında usul-i cedid kavramı eğitim sisteminde farklı alanlardaki değişimle ilişkilendirilerek de kullanılmıştır. Aslında bu, bir tür zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, sadece öğretmenlere bir takım kurs ya da eğitimler vererek istenilen dönüşümün gerçekleştirilememiş olmasıdır. Söz konusu başarısızlık özellikle eğitimin ilk kademesi için öğretmen yetiştirme politikasını, yeni tip okulların açılmasını, ders araç gereçlerindeki değişimi ve disiplin konularında yeni yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymuştur. Yani usul-i cedid kavramı her ne kadar daha çok öğretim yöntemlerindeki değişimi nitelese de eğitimin diğer alanlarındaki dönüşüm de usul-i cedid kavramı ile yakından bağlantılı olmuştur. Sadece bir alandaki değişim veya dönüşüm ile eğitim sisteminde istenilen çıktılar elde edilemeyeceği anlaşılmıştır. Buradan yola çıkarak, eğitim sistemlerinde sadece bir alandaki

⁵⁵ Fahri Temizyürek, *Selim Sabit Efendi ve Usûl-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1999, s.89.

⁵⁶ Selim Sabit, *agm.* s.33

⁵⁷ *Dersaadet Mekâtib-i İbtidaiyesi İçin Talimat-ı Mahsus*, s.6.

⁵⁸ Ebubekir Hâzım Tepeyran (1864-5 Haziran 1947), Türk devlet adamı ve yazardır.

⁵⁹ Faruk Ilıkan, *Ebubekir Hazım Tepeyran (Hatıralar)*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul 1998, s.7.

⁶⁰ Hasan Âli Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.64-65.

⁶¹ Benjamin C. Fortna, *age.*, s.94.

değişim ile o sistemdeki genel çıktılarının niteliğini yükseltmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Bunun içindir ki, eğitim-öğretim alanındaki yenilik veya reformlarında eğitim sistemi bir bütün olarak düşünülerek hareket edilmelidir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemî Belgeleri (MF. MKT.)

13/19; 46/114; 43/37; 32/110

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî (MF. İBT)

4/18; 7/108; 18/130

İrade, Mesail-i Mühimme (İ..MSM.)

25/674

B. Gazeteler

“Kurra Köy Muallimini”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 27 Teşrinievvel 1897.

“Maarif, Mekâtib-i İbtidaiye”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 22 Teşrinisani 1899.

“Maarife Dair Bend-i Mahsustur”, *Tercüman-ı Ahval*, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861).

“Mekteb İnşası”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 14 Kânunusani 1895.

“Usul-i Cedid hakkında yazı”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 15 Kânunuevvel 1884.

“İbtidai Mektepler hakkında yazı”, *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, 9 Temmuz 1883.

C. Yönetmelik, Nizamname ve Raporlar

“4 Temmuz 1869/24 Cemaziyülevvel 1286 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi”, *Düstûr*, I. Tertip, C.2, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1289, ss. 184-219.

“Meclis-i Umur-ı Nafia'nın Layihası,” *Takvim-i Vekâyi*, no. 176, (İstanbul, 21 Zilkade 1254 [5 Şubat 1839]).

“Tedrisat-ı İbtidaiye-i Kanun-ı Muvakkati,” *Maarif Düstûru*, Birinci Cild, ed. Faik Reşid, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

Dersaadet Mekâtib-i İbtidaiyesi İçin Talimat-ı Mahsus, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1309, s.6.

Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidaiye, Darümuallimin-i İbtidaiye Şubeleri, Mekâtib-i Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiyenin ve Dersaadet'te Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiki (1311-1312 [1895-1896] Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsusdur), Matba-ı Âmire, Darülhilafetülaliye 1318.

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, 1329-1330 [1913-1914] *Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası*, (2. Baskı), Matba-ı Âmire, Darülhilafetülaliye, 1336.

Mekâtib-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, Matba-ı Âmire, İstanbul 1331.

Mekâtib-i İbtidaiyenin İnşaatına Müteallik Talimatname, Matba-ı Âmire, İstanbul 1326.

D. Araştırma ve İncelemeler

Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, Serasi Matbaası, r. 1315.

AÇIK, Kerim, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 37, 2020, s. 1-49.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1839-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

AKYÜZ, Yahya, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı,” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi (OTAM)* S.5, 1994.

AKYÜZ, Yahya, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940*, Doğan Yayınları, Ankara 1978.

ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.

CÜCÜK, Eyüp, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*, Pegem Akademi, Ankara 2020.

ÇIYDEM, Erol, “Bir Dersin Tarihçesi: Tatbikat Mektebi’nden Öğretmenlik Uygulamasına”, *Bilim İnsanı Dr. Mustafa Eski’ye Armağan*, Ed. Hüseyin Yolcu & Sibel Oğuz Haçat, Pegem Akademi, Ankara 2020.

ÇIYDEM, Erol, Policies and practices for the professionalization of the teaching profession in the late Ottoman Empire (1839-1920), *Paedagogica Historica*, DOI: 10.1080/00309230.2021.1983620.

ÇIYDEM, Erol, *Toplumsal Modernleşme Projesi Olarak Tanzimat Dönemi (Eğitim Islahatı Bağlamında) (1839-1876)*. (Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2017.

DEMİREL, Fatih, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* S. 2, 2012, s. 507-530.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. 15, İstanbul 2002. s. 64-93.

FORTNA, Benjamin C., *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

GÖKTAŞ, Yüksel ve GEDİK, Nuray Temur, Aslıhan Kocaman-Karoğlu ve Kürşat Çağiltay, “Öğretim Teknolojilerinin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’ndeki Tarihsel Gelişimi” *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2009, s. 81-92.

GÜNDÜZ, Mustafa, Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin ve Cezalandırma (1847-1920). *Doğu Batı* S. 53, 2010, s. 127-157.

ILIKAN, Faruk, *Ebubekir Hazım Teperyan (Hatıralar)*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul 1998.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yay. Haz: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 2002.

Münif, Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan, *Mecmua-i Fünûn*, S.5, 28 Kasım 1862 (5.C.1279).

Satı, Usul-ı Tedrisin Kavaid-i Esasiesi, *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*, S.6, 15 Temmuz 1326, s.199-207.

Selim Sabit, *Rehnuma-yı Muallimin*.

TEMİZYÜREK, Fahri, *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1999.

TÜRK, İbrahim Caner, “Osmanlı Devleti’nde Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, C.3, S.1, 2009.

YÜCEL, Hasan Âli, *Geçtiğim Günlerden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Summary

This study aims to explain the transformation in the first stage of the education system in the late Ottoman Empire through the concept of method-i cedid. In this sense, the concept of usul-i cedid is at the center of the study. Most of the studies in the literature about this concept have dealt with the concept in question as a response to the change in teaching methods. In a part of the studies, the focus is on the "usul-i cedid" movement in the Turkish world. As a result of the research, it was understood that the concept of "usul-i cedid", which was on the agenda of Ottoman educators and policymakers in the field of education with the Tanzimat period, has a more comprehensive meaning than the change in teaching methods. It has been realized that the change in teaching methods does not make sense on its own, and therefore, the policies for the change in teaching methods lead to a transformation in different fields in the field of education. In this context, it has been concluded that the concept of "usul-i cedid" characterizes the transformation of the physical structure in primary schools, the change of the curriculum, the improvement of the qualifications of the teachers working at the first level, and the change in the discipline in the late Ottoman Empire.

The first document that draws attention to the inadequacy of the teaching methods used in traditional schools in the Ottoman Empire is the report of the Majlis-i Umur-ı Nafia, published in 1839. Later, in 1847, under the leadership of Kemal Efendi, one of the educators of the period, it was seen that the method-i cedid was used as the concept that characterizes the change in teaching methods. In the following years, this concept continued to be used primarily as a response to the change in teaching methods. However, when educational reforms focused on the first stage of the education system in the 1860s, the meaning and scope of the concept of "usul-i cedid", which only characterized the change in teaching methods, expanded. Especially in the Ottoman Empire, the current situation of primary schools, which constituted the first level of education, caused problems in applying this method change. In this sense, new schools were started to be built in accordance with the method-i cedid. One of the features of the new type of schools, called Numune Mektep or İbtidai Mektep, is that it is suitable for the application of the method-i cedid. Attention has been paid to the fact that the educators who teach here are people who have graduated from the teacher's school or who have received teaching formation. The transformation in these two areas was followed by changes in curriculum, course tools, and discipline. In this sense, the concept of usul-i cedid has a wider meaning than the change of method in the first stage of education in the Ottoman Empire. Therefore, knowing the meaning of the concept of usul-i cedid is important in terms of understanding the reform efforts in the first stage of education in the late Ottoman Empire and the purpose of these efforts. The data in the study consists of the Presidency Ottoman Archive documents, the regulations issued for the first level of education in the examined period, the primary school curriculum, and articles on the subject in the Kastamonu provincial newspaper. The historical research method was used in the study.

The study deals with the period between 1839, the year of publication of the report, which historically points out the problems in the first stage of education, and 1913, which is assumed to have completed the transformation in primary education. Another limitation of the study is related to the type of schools. During the Ottoman education reform, schools, which constitute the first level of the education system, were opened not only for Muslim students but also for other minority groups who were the subjects of the empire. Examining the transformation involving all these schools will greatly expand the scope of the study. In particular, schools belonging to minorities are comprehensive enough to be a separate research area. For this reason, what is meant by the first level in the education system is the schools where only Muslim male and female students attend.

